

Dr. MILOVAN GAVAZZI: SATOR-FORMULA U JUŽNIH SLAVENA

Među magičnim formulama, koje su se širile sa različitih, većim dijelom nepoznatih polaznih točaka među narode Evrope, ima i jedna još ne posve objašnjena izvora i vremena postanja, a naziva se prema prvoj svojoj riječi *sator-formula*. Pored velikoga broja varijanata, od kojih se veći dio obično shvaćaju kao koruptele, nastale zbog nepažnje ili nepoznavanja običajnog »korektnog« oblika te formule, javlja se ovaj posljednji ipak najčešće, redovno u kvadratu s 25 polja, gdje su riječi formule tako raspoređane, da daju isto, čitalo se kojimgod smjerom:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Koliko ima o formuli podataka, upotrebljavala se za različne svrhe, no najvećma kao zapis (na papiru ili kori hljeba za ljekarsko bakanje, na tanjuru protiv vatre i na amuletima) rijetko kao eksorcizam (govorena zaklinjačka formula).¹⁾

Raširila se po čitavoj Evropi, nahodi se i u Aziji i u Africi, a prenesena je i u Ameriku. Najstarije pak potvrde, za koje se danas zna, nahode se u nekoliko koptičkih zapisa a pored toga na jednom brončanom amuletu iz 4.—5. stolj. pos. K., nađenu u Maloj Aziji. Iza toga se u potonjim stoljećima javlja sve češće, najvećma u srednjoj Evropi.

O izvoru sator-formule ne može se reći još ništa pouzdano; o tome preostaju tek jače ili slabije opravdana nagađanja, a tih se nakupilo što od različitih istraživača što od nezvanih tumača preko dvadesetak. Posve jednostavno i tako reći naivno protumačio je smisao formule *Treichel*, koji je naprosto prevodi, držeći da se sastoji od latinskih riječi: Sijač *Arepo* s mukom drži kotače. Dakako da ni ovako objašnjenim riječima formule nije uspjelo da se dokaže dublje njezino značenje ili izvor. Jednako nastoji pored drugih nekih takovih tumača i *Kolber* da nađe latinski izvor njezin u nekoj navodno benediktovačkoj sentenciji: *SATOR|ARE PO|TENTER ET|OPERA|re RatiO (ili: ReligiO) TuA Sit*. I ova kao i mnoga druga tumačenja dolaze (bez osobitih razloga) na latinski jezik i izvor, dok je od vrednijih tumača *Rabe* svrnuo pozornost na keltski jezik, u kojem bi po njegovoj rekonstrukciji popunjene i udešene pojedine riječi zapisa dale donekle suvisli niz: *Sa othar araba teu neath o bear a rod deas* = »Bolovi zbog opekline,

¹⁾ Isp. sintetički prikaz dra. *S. Seligmanna*: *Die Satorformel*. — »Hessische Blätter für Volkskunde«, Bd. XIII, 154 (Leipzig, 1914.).

rana kopljem od vješta hica«. No ni ovo tumačenje nije utvrđeno dovoljno jakim argumentima (ako se i oslanja na često isticanu razvitu ljekarsku i vračarsku praksu Kelta). Tako je to i s drugim pokušajima, da se formula objasni, među kojima zavređuje donekle da se spomene pokušaj *Fritscha*, koji drži, da smisao njezin otkriva osobit preinačen poredaj slova formule (per extensum), koji variranjem daje 8 različitih zaziva sotone (tako na pr.: *Satan, oro te pro arte, a te spero!* i slično). Na osobitu je vrlo važnu stranu formule svrnuo pažnju jedan od najboljih poznavaća amuleta i čarobnih formula *S. Seligmann*, nastojeći da je odgonene iz osobita poredaja slova u kvadratu.²⁾ Upućuje prije svega na oblikom sličnu *ruach*-formulu nekoga amuleta, kojoj je temeljni element židovska riječ »*ruach*«, što znači »duh«, pa je odbijanjem slova i osobitim poredajem dobiveno:

a analognim postupkom u drugoj polovici čitava formula te amajlije:

R V A C H	R V A C H
V A C H	V A C H C
A C H	A C H C A
C H	C H C A V
H	H C A V R

Na pomisao o ovakovu načinu postanja sator-formule navodi ga osim analogije u obliku i broju slova i riječi napose srodna *satan*-formula, koja je po njegovu mišljenju na jednak način postala:

S A T A N
 A T A N A
 T A N A T
 A N A T A
 N A T A S

U takovoj *satan*-formuli³⁾ drži *Seligmann* da treba tražiti izvornik i drugim likovima te iste formule (*SATAN — ADAMA — TANAT — AMADA — NATAS*) a tako i samoj sator-formuli, koja bi prema tome nazoru nastala možda i kroz stoljeća prepisivanjem te nehomičnim ili hotomičnim mijenjanjem pojedinih slova *satan*-formule dobivši konačno neki stalniji lik, koji se i do naših dana dočuvao, a naveden je na početku kao uobičajeni »korektan«. No i ovakovim tumačenjem nije ipak izvor formule izvan svake sumnje utvrđen, ako i ima ovo obrazlaganje svojih dobrih strana.

Kako je sator-formula seleći prošla i velik dio teritorija južnih Slavena, a da se u prvi mah ne mogu pouzdano odrediti putevi te seobe, prikupljeni su u ovom prilogu za poznavanje sator-formule i njezine migracije podaci, koliko ih se moglo u južnih Slavena dosele naći. Da se u nje nije na nju više pozornosti svraćalo, razlog je zacijelo to, što su potvrde

²⁾ U citiranom članku, gdje su i druga tumačenja prikupljena.

³⁾ Kojoj je način postanja jednak osim kao u *ruach*-formule i u poznate *abracadabra*-formule.

o njezinoj upotrebi sasvim rastrkane ili teže zamjetne.⁴⁾ Nekoliko ih ima iz starine a veći dio ih je iz novijih vremena.

Uzme li se gore navedeni lik formule kao normalni uobičajeni — kao takav uzima se svagdje, gdje se o sator-formuli radi — mora se utvrditi, da se u tom liku u nas rijetko javlja, već najviše s manjim varijacijama sve do potpuno korumpiranih zapisa.

Od maloga broja potvrda, što su se našle iz starijih vremena, sve su iz XVII. stoljeća, koliko se dažu datirati. Određeniji se datum zna samo za dvije. Jedna se od tih nalazi u nekoj ispravi iz sjeverne Hrvatske (Acta Domagovicensia u kr. zem. arhivu u Zagrebu) iz godine 1666. Zabilježena je uz tri druge zaklinjačke formule (»Živini«, »ljudem« i »živinaru«), posve je korektna, a iza nje su sredovječne zaklinjačke riječi: A b i r o n, a b i r o n i a, a b i r o n i x, koje kao dodatak možda uz nju pripadaju. Služila je navodno za liječenje ljudi i blaga.⁵⁾

Druga se nalazi u djelu biskupa Jakova Filipa Tomasinija: »Commentari storici geografici della Provincia dell'Istria«, pisanu oko god. 1647.⁶⁾ Tu on spominje, kako Istrani daju psima, sumnjivima zbog bjesnoće, da pojedu koru hljeba s napisanom sator-formulom (također korektno pisanim); no mnogi svećenici da to drže za vrlo praznovjerno (pa pišu neki citat iz psalama za tu svrhu).

No u tom djelu, koje prikazuje dosta običaja i romanskoga i slavenskoga stanovništva u dijelu Istre, nema ni uz ovu potvrdu, kao ni inače često, pitanje oznake, po kojoj bi se moglo zaključiti, da li se znalo za ovu formulu samo među slavenskim stanovništvom onoga kraja ili bez razlike u jednih i u drugih. Da je u Romana bila poznata, sva je prilika, jer je vjerojatno, da su je primili od svojih susjeda srodnika na zapadu, u kojih je već bila raširena, a da su mogli za nju znati i slavenski stanovnici, na to može da uputi iduća zanimljiva potvrda iz susjednoga kraja, potekla iz slavenskoga pera.

Ova se druga potvrda nalazi u jednom glagolskom rukopisu, pisanu po mišljenju R. Strohala, koji ga je objelodanio, u XVII stoljeću.⁷⁾ Rukopis je rad popa glagoljaša Ivana Franki iz Omišlja na otoku Krku i zacijelo je većim dijelom prijepis iz kojega starijega rukopisa ili više njih, a sadrži različna zaklinjanja (ekorcizme) protiv nevremena svake ruke, naročito protiv tuče. Sadrži mnogo necrkvenih elemenata, pa tako se iza početnih riječi jednoga ekorcizma nahodi i sator-formula:

Utverdi nas sila Karstova, amen. Pomoć naša va ime Gospodinovo, koji je učinil nebo i zemlju † Sator † orepotent † opera sator.

Pisana je glagolicom kao i sve ostalo — ovako per extensum. Korumpirana druga i treća riječ uzete zajedno lako da su se naslonile o poznatije i razumljivije »omnipotent-« — a posljednja je možda neoprežnošću pisca izašla jednaka prvoj. Istaći treba, da se formula u zaklinjanju mogla upotrijebiti samo govorena a uza to i bez onoga efekta, koji se inače

⁴⁾ Više je pažnje na nju svrnuo R. F. Krauss u I. god. (1890.) časopisa »Am Urquell«, koji mi nažalost nije pristupan. — U nas se na nju osvrće u svojoj knjižici »Čini od uroka« (Vinkovci, 1918.) dr. J. Matasović.

⁵⁾ Priopćio E. pl. Laszowski u članku »Vračarska formula« u zagrebačkoj »Večeri« od 16. lipnja 1922., str. 4.

⁶⁾ Odštampano u »L' Archeografo triestino« 1837. g. — Ispor. »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« XXIII, str. 16. i d.

⁷⁾ Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena knj. XV, str. 143.

očituje u poredaju njezinih slova, kao i to, da je upletena u zaklinjanje protiv nevremena, što je za sator-formulu osamljen slučaj.

Treća je starija potvrda prema Jagićevu datiranju njezina rukopisa također iz XVII. stoljeća. Nahodi se u fragmentu neke ljekaruše (»lječebnika«, nekada svojine V. Grigorovića), što ga je Jagić odštampao zbog poredbe s drugom jednom potpunijom ljekarušom, kojoj datum stavlja u XV. stolj.⁸⁾ Formula je tu zabilježena ćirilicom (kao i sav rukopis), malo iskvarena⁹⁾:

C A T O P
A Γ E Π O
T E H E T
Ω Π E Δ A
P O T A C

Nema tu uz nju ništa, što bi se direktno na nju odnosilo i objasnilo način upotrebe, no neposredno ispred nje ima lijek od zmijina ujeda — također zapis (na čaši), pa nije nemoguće, da se i ova formula odnosi kao druga vrsta zapisa na isti zmijinji ujed. Za svoj je priopćeni važan »lječebnik« Jagić pouzdano pokazao paralelnim citatima, da ima izvor u grčkim rukopisima iste vrste. Kako se pak sadržina i ovih fragmenata ljekaruše, u kojima je formula zabilježena, gdješto upravo do sitnica podudara s analognim odlomcima objelodanjene opsežnije ljekaruše (pisane, kako se čini, u manastiru Hodoši), nema sumnje, da bi dalji izvor i jedne i druge mogla biti neki još stariji rukopis s lijekovima, vraćanjima i magičnim formulama grčkoga izvora. Poblize se ovi fragmenti ne dađu lokalizirati ni datirati, jer u njima samima nema ništa, što bi im odavalo izvor u ovom pogledu. No koliko bi to ovdje i bilo vrijedno znati, dovoljno je istaći, da su bez svake sumnje rad kojega srpsko-pravoslavnoga manastirca (ili možda svjetovnog popa).

Osim ovoga je jedan »stari zapis« priopćio M. Đ. Milićević, koji također služi liječenju bjesnila, i peče se kao obično na kori somuna, koju bolesnik pojede. Formula je tu korektna, osim početnoga i završnoga III, koje se nalazi u svim ćirilovskim potvrdama (IIIATOP — AΠEΠO — TEHET — OΠEPA — POTAIH). I ova je potvrda iz XVII. (ili XVI.) stoljeća.¹⁰⁾

Uz ove se malobrojne potvrde iz starijih vremena nadovezuju novije iz različitih krajeva, među kojima po broju potvrđenih zapisa ove formule i po važnosti, koja joj se tamo daje, prvo mjesto zauzimaju Bosna i Srbija. Tako je zabilježeno u Srbiji, da se upotrebljavala protiv glavobolje, koju su bajalice tjerale govoreći tri puta formulu i dodirujući glavu bolesnikovu (iza čega se još govorila posebna basma protiv nežita.) Pored toga se formula i zapisivala na tri somunića, kojima bi koru pojeo bolesnik (oni bi ostali ljekaru), a ako nije bilo somuna, ni podgrijanoga, zapisala bi se na ljeskovu ili vrbovu listu, ovaj bi se poslije oprao vodom, koju je bolesnik morao popiti.¹¹⁾ Prema ovoj je zabilježbi formula posve korektna (osim stalnoga početnoga i završnoga III), a značajno je, da je tu pribilje-

⁸⁾ Starine X, str. 82. — ⁹⁾ o. c. str. 93.

¹⁰⁾ M. Đ. Milićević: Život Srba seĳaka² (Srpski etnografski zbornik knj. I. Beograd 1894.), str. 332.

¹¹⁾ M. Đ. Milićević o. c. str. 314. — Osim toga i u V. Đorđevića: Narodna medicina u Srba. Novi Sad, 1872, str. 33.

ženo vjerovanje, da su riječi formule imena duhova, koji se izgone. Spomena je vrijedna u svezi s ovim jedna potvrda iz područja Srba graničara, gdje su pravoslavni popovi davali »bolesnicima, blagu i živadi« na hljebu jednaku urezanu formulu, a i tu se ponavlja primjedba, da »ima ko je čuo, e su ovo imena zlije h duhova«, pa se nadovezuje, da je jedan takav pop pače optužen 1885. g. od oblasti zbog davanja ovoga zapisa.¹²⁾ Jednako upotrebljavana protiv bjesnila zabilježena je od gataru u okolici Bugojna (Skoplja) u Bosni, malo iskvarena (ШАТОР — АРЕПО — ТЕПЕТ — ОРЕПА — ПОТАИИ); zapisana na hljebu treba da se natašte prije sunca pojede.¹³⁾

Od ovih neznatno korumpiranih zapisa dade se sator-formula pratiti dalje kroz niz potvrda sve do potpune iskvarenosti, gdje se jedva može prepoznati. Tako je već jače okrnjena zabilježena u Derventi u Bosni (također protiv bjesnila, zapis je kvadratičan): ШАТОР — АРЕПА — ТОПЕР — АРОТА —¹⁴⁾ a još se više udaljuju nekoje potvrde iz Srbije¹⁵⁾ između kojih je zanimljivija jedna, što služi liječenju bjesnoće u životinja:

Ш А Т О Р
А П Е Р О
А П Е Р Н А Т О Р
Р А Т О Ш

a uza nju je još i solomonovo slovo (heksagram), koji gdješto i sam služi za vraćanje bjesnila. Ista ovakova formula s natpisom: ИСУС — ХРИСТОС — НИКА на početku i sa solomonovim slovom uza svaki redak zabilježena je kao vražbina od bjesnoće za ljude.

Spomena je vrijedna iz istoga područja i jedna takova protiv uje da z mije (upotrebljavana i pisana jednako kao i ostale): ШАТОРА — АПЕРНАТОРА — ЕТОПЕРА — БОЛИАИИ — ПЕТОРЕПА — РЕПЕТОРА АРЕПА (uza svaki joj je redak zabilježen i poluglas Ъ).

Put, kojim je išlo kvarenje sator-formule u ovim ćirilovskim zapisima, razabira se već iz posljednjih zabilježbi: promjena pojedinih glasova, meta-teza slogova, njihovo izostavljanje pa teže objašnjivo dopunjanje novim glasovima ili slogovima, naročito na kraju, koje već kao da odaje znakove kontaminacije (ili možda nehotična brkanja) s drugim formulama slične vrste. Pored toga se i namjena i upotreba proširila na različne slučajeve, što još bolje ilustriraju četiri varijante formule, zabilježene u Bosni¹⁶⁾, od kojih svaki zapis ima posebnu namjenu kao lijek od bjesnoće: jedan za goveda, drugi za ljude, treći za pse a četvrti za krmke. Uglavnom su slični,

¹²⁾ N. Begović: Život i običaji Srba graničara. Zagreb, 1887, str. 190 (bez drugih pojedinosti).

¹³⁾ M. Bešlić: Bugojno i okolina (»školski vjesnik«, Sarajevo, 1908.) str. 499.

¹⁴⁾ L. Glück: Hamajlije i zapisi u narodnjem ljeckarstvu Bosne i Hercegovine Glasnik zem. muzeja u Bosni i Herc. II (1890), str. 52. — Ponovno u istom »Glasniku« V (1893.), str. 501.

¹⁵⁾ Tih. R. Đorđević: Amajlija. — »Karadžić« IV (Aleksinac, 1903.), str. 205.

¹⁶⁾ R. F. Krauss i T. Dragičević priopćili u časopisu »Am Urquell« I (1890.) str. 71. (Citirano prema navedenoj raspravi S. Seligmanna). Zapisi su bez sumnje ćirilicom.

pa je jedan sam, četvrti, dovoljan, da ih prikaže i da se uza to vidi, kako je kvarenje išlo sve dalje:

T	A		T	O	R	A
T	O		R	A	R	E
P	O		T	A	E	A
P	R		O	S	M	ST
P	O		T	U	P	

Napokon posve iščezava trag sator-formuli u zapisu, kako je jedan nađen u Srbiji (na hljebu, protiv bjesnila ljudi¹⁷⁾:

A	T	O	H	A	Ш	A	T
O	H	A	P	E	T	O	H
A	P	C	П	A	T	O	H
A	T	A	C	Ъ	A	P	I
Г	A	P	I	Ф	У	C	Ъ
I	C	X	C	H	I	K	A

gdje se ne bi u prvi mah mogla ni naslućivati sator-formula, da joj ne odaje malo jasnije АРЕПО posve analogan a manje iskvaren zapis iz Bosne:¹⁸⁾ АТОНАША — ТОЛИРЕТ | О — НАРЕПОТ | О — НАТААША — АБЕРИФУ — АУУААУУ — Nema sumnje da je u ovima sator-formula izgubila i posljednja svoja obilježja zbog kontaminacije s drugim formulama ili njihovim fragmentima.

Prešavši ovako prikupljenim zapisima sator-formule od normalnoga lika pa do zapisa, u kojima se jedva može da nasluti, treba da ovu sliku o njezinoj rasprostranjenosti i njezinim likovima u južnih Slavena upotpuni još

¹⁷⁾ Tih, R. Đorđević o. c. str. 202.

¹⁸⁾ Priopćio dr. Č. Truhelka u »Glasniku zem. muzeja u Bos. i Herc.« I (1889.), str. 99. i ponovno L. Glü c k u istom »Glasniku« V. (1893.), str. 503.

i jedna zanimljiva potvrda iz Slavonije, gdje je u Otoku zabilježeno: »Ako je velik oganj, da bolesnik mlogo bunca, kažu, da su mu mučeni duovi u glavi. Onda mu vežu na vrat veliki zapis, ne bi li bolovi odustali. Zapis mu veže čisto dite. Kažu Otočani, da je taj zapis stajo na oltaru u manastiru, kad je najviše govorenje govorito. Mora se paziti, da ne pade na zemlju, jer više ne bi asnio, dok ga opet ne bi nosili u manastir. Na zapisu piše ovo:

Ovi su	D	A	J	M	U	bolovi
	L	A	K	Š	I	
	T	E	R	E	T	
	I	Š	K	A	L	
mučeni	U	M	J	A	D	duovi
u glavi						

Uz to se moli sedam očenaša i zdravi Marija svetom Boni od velike smlate«. ¹⁹⁾

Svezu ovoga zapisa sa sator-formulom odaju dosta jasno: kvadratična njegova forma s 25 slova, četvrta i peta riječ, koje su obrnute prva i druga a tako i treća čitana u oba smjera daje isto; napokon samo TERET bez sumnje odaje jasno svoj izvor TENET. Karakteristično je, da se i ovdje uz samu formulu očituje vjerovanje, da se ima posla s nekim *duhovima*, ako se i ne kaže izravno, da su im baš riječi formule imena.

Što se u Slovenaca nije našlo zabilježbe, da se sator-formula upotrebljavala²⁰⁾, ne će se moći još uzeti kao potvrda, da među njima nije bila ni poznata, gdje su je susjedi njihovi dobro poznavali, već kao slučaj, što nije nikome udarila u oči, pa da sačuva vijest o njoj.

Iza cijeloga ovoga pregleda ne će biti zališno sažeti ukratko izvode, što se iz prikupljena materijala dadu pocrpsti.

Da je sator-formula među južne Slavene mogla prodirati sa zapada Evrope, samo se po sebi lako razumije i mora se dopustiti (ispor. potvrdu iz Istre). No da je ona bar među južnije dijelove njihove na Balkanu mogla prodirati i s juga ili istoka, mora se također dopustiti, ako se uzme na um naročito obrazložena potvrda iz staroga lječebnika iz XVII. stoljeća, gdje sve upućuje na izvor u tim stranama a uza to i činjenica, što su zapisi s ovom formulom rašireni i omiljeni naročito u pravoslavni.

Kojim je pak putem formula došla do samih izvora (u prvom redu grčkih), iz kojih se ovamo dalje prenosila, na to je pitanje u ovaj čas veoma teško odgovoriti, jer migracija, putevi prenošenja nisu još za ovu formulu dovoljno poznati.

¹⁹⁾ Zbornik za nar. život i obi. juž. Slavena, VII., str. 170. Možda je ovako zabilježena samo veoma iznakažena u narodnom pamćenju prema izvornom »velikom zapisu«, koji je mogao biti još bliži normalnoj sator-formuli.

²⁰⁾ J. Navratil: Slovenske narodne vraže in prazne vere (Letopis Matice slovenske 1894.). Govori o sator-formuli (na str. 188.), ali ne u Slovenaca; kako zna za njezinu raširenost, bio bi zacijelo naveo i koju slovensku potvrdu, da je za nju znao. — U Bugara je pisac ovih redaka nije našao zabilježene u ono literature, koja mu je bila pristupna, no ne sumnja nimalo, da je i u njih možda i vrlo dobro poznata.

Pored toga, što je put, kojim je k južnim Slavenima prenošena, jamačno dvojak, kako je spomenuto, treba još istaći dvoje: vjerovanje koje se razvilo (ili je već odruguda preneseno) u svezi s formulom o zlim duhovima, na koje se ona odnosi i odgoni ih, i osobit, za sator-formulu općenito vrlo rijeđak slučaj, da se upotrebljavala govorena, dakle bez grafičkoga njezina efekta, kao bakanje protiv demona.

Da je formula u XVII. stolj. bila u nas već odomaćena, svjedoče 3 (resp. 4) citirane potvrde iz toga stoljeća, iz razliĉnih krajeva. Što se nisu našle potvrde iz starijeg vremena, nije još daleko znak, da prije toga stoljeća nije bila među južne Slavene prodrła. No ipak ove potvrde, koje se najednom javljaju odreda u istom stoljeću, navode na misao, da je morala poraba sator-formule u to doba biti osobito živa — među ljudima više i srednje obrazovanosti; a od tih je s vremenom lagano silazila i u sam narod, napose do narodnih vraĉa i vraĉara.

R é s u m é. — L'article constitue l'exposé synthétique de la destinée de la formule »SATOR«, une des formules magiques très répandues dans toute l'Europe et même hors de l'Europe. A la base des documents que l'auteur a cueillis (et qui concernent surtout les Croates et les Serbes), on peut se former l'idée suivante sur la propagation, et les chemins de la propagation, sur l'emploi et sur les formes de la formule »SATOR«.

Les documents fournis par l'article ci-dessus nous montrent toute une série de formes de la formule »SATOR«, dès les plus communes, »les correctes«, jusqu' aux plus corrompues, où l'on ne distingue qu' à peine la trace de la formule primitive. Il y en a qui sont écrites en caractères latins, d'autres qui sont en caractères cyrilliques, une seule qui est en caractères glagolitiques (vieux croates). Les plus anciennes formes connues jusqu' ici datent du XVIIe siècle. La formule a poussé ses racines les plus profondes sans doute en Bosnie et en Serbie (caractères cyrilliques). Si l'on juge d'après tous ces matériaux, on peut supposer deux voies de propagation de cette formule parmi les Slaves du Sud: elle venait d'une part de l'Europe occidentale, d'autre part elle venait des Balkans. Elle est ordinairement écrite en 25 champs qui constituent un carré, sur l'écorce du pain ou sur une feuille d'arbre. Elle sert comme sortilège contre la rage des hommes et des animaux et contre les maux de tête.